

Przyczyny i czynniki determinujące popełnianie czynów karalnych przez nieletnich

Wiktoria Bednarz | Uniwersytet Rzeszowski
ORCID: 0009-0004-7881-8205

Streszczenie

Słowa kluczowe:
przestępczość
nieletnich,
środowisko
rodzinne, zaburzenia
psychiczne,
środowisko
rówieśnicze,
osobowość sprawcy

Analiza przyczyn determinujących zachowania przestępcze nieletnich ma istotny wpływ na zrozumienie i skuteczne przeciwdziałanie temu problemowi. W niniejszym artykule zaprezentowano podstawowe i kluczowe czynniki wpływające na kształtowanie się osobowości osób nieletnich. Należą do nich m.in.: środowisko rodzinne i rówieśnicze, wpływ mediów, choroby i zaburzenia psychiczne oraz uzależnienia od substancji psychoaktywnych. Ponadto wskazano definicję „osoby nieletniej” oraz podstawy prawne ponoszenia przez nieletnich odpowiedzialności karnej.

Causes and factors determining the commission of criminal acts by minors (Summary)

Keywords:
juvenile
delinquency, family
environment,
mental disorders,
peer environment,
personality
of the offender

Analysing the causes of juvenile delinquency is essential to understanding and effectively addressing this problem. This article presents the basic and key factors influencing the formation of juvenile personalities. These include the family and peer environment, the influence of the media, mental illnesses and disorders and addictions to psychoactive substances. In addition, the definition of a “minor” and the legal basis for their responsibility under the provisions of the Criminal Code are indicated.

Wstęp

Dokonując analizy statystyk na temat przestępczości, można zauważyć, iż liczba nieletnich sprawców stanowi poważne wyzwanie dla społeczeństwa oraz bezpieczeństwa publicznego. W mass mediach coraz częściej informuje się o zachowaniach młodzieży, które znacząco odbiegają od powszechnie przyjętych norm społecznych. Ich działania przyjmują różne formy oraz obejmują swym zasięgiem wiele obszarów – nie tylko ten związany z funkcjonowaniem w szkole. Pomimo obserwowanej w ostatnich latach tendencji

spadkowej w zakresie przestępczości nieletnich dane udostępniane przez policję wciąż wskazują na wysoki poziom udziału tej grupy w czynach karalnych. W 2022 r. na prawie 881 tys. stwierdzonych przestępstw 18 493 dokonały osoby nieletnie (*Przestępczość nieletnich...* 2022). Na przestępczość i dysfunkcyjne zachowania nieletnich znaczący wpływ mają czynniki i uwarunkowania środowiskowe, społeczne oraz psychologiczne. Niniejszy artykuł ma na celu dokonanie analizy zagadnień związanych ze źródłami przestępczych zachowań nieletnich oraz kształtowaniem się osobowości dorosłego przestępcy w czasach dzieciństwa. Problematykę tę, ze względu na jej interdyscyplinarny charakter, można rozważyć na płaszczyznach wielu dziedzin nauki. Jednakże w tym tekście skupiono się na ujęciu kryminologicznym, odnosząc się przy tym również do aspektów prawnych. Szczególną uwagę poświęcono konkretnemu czynowi karalnemu – zabójstwu.

1. Definicja nieletniego

W polskim ustawodawstwie definicja nieletniego nie ma charakteru jednolitego, gdyż została ujęta w dwóch odrębnych aktach prawnych: ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (k.k.) oraz ustawie z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (u.o.w.r.n.). Każdy z tych aktów przyjmuje nieco inne kryteria wiekowe i kontekstowe, co wpływa na zakres stosowania tego pojęcia w praktyce prawnej. Oddzielenie sprawców nieletnich od dorosłych miało na celu nie tylko dostosowanie reakcji prawnej do etapu ich rozwoju, ale również zapobieżenie stygmatyzacji i wykluczeniu społecznemu (Makaruk, Wojewoda 2015). Zgodnie z art. 1 k.k. przestępstwem jest czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia, który jest społecznie szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy. Jednym z warunków pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej oprócz powyższych przesłanek jest osiągnięcie przez niego minimalnego wieku przewidzianego przez ustawodawcę. Granica ta, a tym samym również definicja nieletniego, nie ma jednolitego charakteru, gdyż uzależniona jest ona od przyjętych kryteriów prawnych, takich jak wiek, stopień rozwoju psychofizycznego oraz rodzaj czynu (Pawałko 2018: 155).

Od października 2023 r. w art. 10 k.k. wyróżnia się trzy progi tejże odpowiedzialności. Podstawą jest wiek 17 lat, dlatego nieletnim jest osoba, która nie ukończyła 17 roku życia. Mimo określenia tej granicy ustawodawca przewidział dwa wyjątki od zasady. W przypadku popełnienia któregośkolwiek z czynów określonych w artykule 10 § 2 k.k. nieletni po ukończeniu 15 lat może odpowiadać na zasadach określonych w kodeksie karnym, jeżeli przemawiają za tym takie czynniki, jak: okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy oraz jego właściwości i warunki osobiste, a wcześniej stosowane środki wychowawcze lub poprawcze nie przyniosły skutków w postaci poprawy. Ponadto nieletni, który ukończył lat 14, a nie ukończył jeszcze lat 15, może ponieść odpowiedzialność na podstawie kodeksu karnego, jeżeli dokonał on zabójstwa

w typie kwalifikowanym (art. 148 § 2 k.k.), jednym czynem zabił więcej niż jedną osobę lub był wcześniej prawomocnie skazany za zabójstwo, jak również dokonał zabójstwa funkcjonariusza publicznego popełnionego podczas lub w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych związanych z ochroną bezpieczeństwa ludzi lub ochroną bezpieczeństwa lub porządku publicznego (art. 148 § 3 k.k.). W tym przypadku za zastosowaniem przepisów niniejszej ustawy muszą przemawiać ww. czynniki, a także wymaga się, by zachodziło uzasadnione przypuszczenie, że zastosowanie środków wychowawczych lub poprawczych wobec nieletniego nie jest w stanie zapewnić jego resocjalizacji.

Typy czynów wymienione przy progach szczególnych (art. 10 § 2 i 2a k.k.) stanowią katalog zamknięty. Nieletni nie może zostać pociągnięty do odpowiedzialności karnej za dokonanie czynu, który znajduje się poza wskazaną w art. 10 k.k. listą. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 9 marca 2009 r. orzekł, że „Osądzenie i skazanie oskarżonej jak osoby dorosłej za czyn nienależący do katalogu przestępstw z art. 10 § 2 k.k. w myśl reguł przewidzianych w Kodeksie (...) i wymierzenie, nieletniej wówczas oskarżonej, kary ograniczenia wolności przewidzianej w Kodeksie karnym stanowi oczywiste i rażące naruszenie prawa materialnego” (orzeczenie SN 2009). Dodatkowo w art. 10 § 3 k.k. wprowadzono zasadę, iż nieletniemu nie można wymierzyć kary, która przekraczałaby dwie trzecie górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za dokonanie przestępstwa niezagrażonego karą dożywotniego pozbawienia wolności. Natomiast w przypadkach wskazanych w § 2 i 2a tego artykułu sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary dla sprawcy.

Zdefiniowania terminu „nieletni” dokonano również w ustawie z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Zaznaczyć należy, iż ustawa ta jest kompleksową regulacją określającą sposób postępowania z nieletnimi. W jej zakresie podmiotowym ustawodawca ponownie wyróżnił trzy progi wiekowe. Artykuł 1 ustawy jako dolny próg wskazuje ukończenie 10 roku życia, który jest warunkiem prowadzenia postępowania w sprawie o demoralizację wobec nieletniego (Lorencka-Mierzińska 2022). Natomiast postępowania w sprawach o czyny karalne mogą być prowadzone w stosunku do nieletniego, który dopuścił się czynu po ukończeniu 13 lat, ale przed ukończeniem 17 lat (art. 1 ust. 1 pkt 2 u.o.w.r.n.). Ostatni próg dotyczy wyłącznie zakresu stosowania przez sąd rodzinny środków wychowawczych, środka leczniczego lub środka poprawczego wobec osób, którym zostały one orzeczone. Jako jego granicę określa się wiek 21 lat, od którego przewidziano pewne wyjątki (art. 1 ust. 1 pkt 3 u.o.w.r.n.). Natomiast pod pojęciem czynu karnego w rozumieniu ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich rozumie się przestępstwo lub przestępstwo skarbowe albo wykroczenie bądź wykroczenie skarbowe, które popełnia osoba nieletnia (art. 1 ust. 2 pkt 2 u.o.w.r.n.).

Konkludując dotychczasowe rozważania, należy stwierdzić, że określenie „nieletni” odnosi się do osoby, która nie ukończyła 17 roku życia. Co do zasady, do tego pułapu

wiekowego nie może on ponosić odpowiedzialności karnej na gruncie przepisów kodeksu karnego. Jednakże w przypadkach szczególnych wiek ten został przez ustawodawcę obniżony – kolejno do 15 oraz 14 roku życia.

2. Przyczyny popełniania przestępstw przez nieletnich

Jak wskazuje Brunon Hołyst, przestępczość nieletnich stanowi przedmiot szczególnego zainteresowania ze strony społeczeństwa, wynikającego z wrażliwości na zachowania młodych ludzi pozostające w sprzeczności z zasadami społecznymi (Hołyst 2009: 444). Natomiast podejmowanie refleksji nad tym zjawiskiem stwarza możliwość nie tylko zrozumienia i wskazania jego przyczyn, lecz także skutecznej resocjalizacji sprawców (Hołyst 2009: 444). Sposób działania sprawcy ściśle związany jest z jego motywacją, ale również nierozzerwalnie wiąże się z przyczynami, z powodu których dana osoba wybrała drogę przestępczą. Jednakże pomiędzy tymi dwoma terminami nie można postawić znaku równości. Jako motyw sprawcy rozumie się całokształt procesów psychicznych, które pobudzają i regulują jego zachowanie oraz prowadzą do podjęcia działania zabronionego lub zaniechania określonego postępowania (Jurczyk 2021: 73). Do 1997 r. w doktrynie oraz orzecznictwie dokonywano szczegółowego rozróżnienia „pobudki” i „motywu”. Motyw to przeżycie sprawcy o charakterze intelektualnym, które prowadziło do podjęcia decyzji o działaniu. Natomiast jako pobudkę wskazywało się przeżycia emocjonalne i związane z nimi działania (Całkiewicz 2010: 60). W literaturze wszechobecna jest obszerna gama psychologicznych koncepcji motywu. Jednakże ich wspólnym członem jest określenie motywacji jako procesu, który pobudza wpływ na działanie. Natomiast wewnętrznymi czynnikami ukierunkowującymi zachowanie sprawcy mogą być uczucia, normy postępowania lub aspiracje (Kucharewicz 2008: 59).

„Przyczynę” słownik języka polskiego definiuje jako „czynnik lub zespół warunków wywołujący jakieś zjawisko jako swój skutek” (Słownik Języka Polskiego PWN: online). Wobec tego motyw należy traktować jako jedną z przyczyn (ale nie samodzielnie) popełnienia przez sprawcę czynu zabronionego. Przyczyną może być także wiele innych czynników, które rozróżnia się na zewnętrzne i wewnętrzne. Do kategorii pierwszej należą m.in. warunki społeczne i środowiskowe, dostęp do treści promujących przemoc oraz używek i środków psychoaktywnych, natomiast do drugiej stan psychiczny i osobowość sprawcy.

Duże znaczenie w kontekście analizy czynów karalnych popełnianych przez nieletnich mają koncepcje agresji pozwalające zrozumieć zarówno mechanizmy psychologiczne i społeczne uwarunkowania wpływające na przemocowe zachowanie wskazanej grupy wiekowej. Jedną z kluczowych teorii jest teoria Johna Dollarda i Neala Millera, zgodnie z którą agresja jest nieuchronną formą rozładowania wewnętrznych frustracji wynikających z doświadczenia przez jednostkę przeszkód w realizacji celów lub potrzeb (Tywończuk-Gieniusz 2013: 52). W środowisku nieletnich, w którym często

pojawiają się problemy w relacji z rodzicami lub rówieśnikami, frustracja może przekształcić się w zachowanie o charakterze przemocowym.

Inną, również znaczącą teorią jest teoria społecznego uczenia się zachowań agresywnych Alberta Bandury i Riharda H. Waltersa. Według niej agresja może być przyswajana poprzez obserwację oraz naśladowanie zachowań dorosłych i rówieśników (Tywończuk-Gieniusz 2013: 55). Ponadto wskazany rodzaj oprócz wyuczenia cechować może również próba ich modyfikacji i kontroli przez osobę agresora (Tywończuk-Gieniusz 2013: 56). Powszechność przemocy w otoczeniu nieletnich sprawia, że traktują oni przemoc jako skuteczny sposób na rozwiązywanie konfliktów i uzyskiwanie wpływów.

Wpływ agresji na długofalowe zachowanie dziecka podkreślił Sąd Okręgowy w Warszawie, który w wyroku z dnia 3 czerwca 2016 r. odniósł się do sprawy, w której biegła opisała środowisko, w jakim dorastał oskarżony. Wskazała, że jego rodzina cechowała się negatywnym wpływem wychowawczym, a dziecko już we wczesnym dzieciństwie ujawniało zachowania agresywne, będące formą nieumiejętnego wyrażania trudnych emocji. Ponadto wskazała ona, że oskarżony, aby podnieść swoją wartość i samoocenę, podejmował impulsywne i szkodliwe dla niego działania (wyrok 2016).

2.1. Przyczyny socjologiczne – środowisko rodzinne i rówieśnicze

Rodzina stanowi najstarszą i podstawową komórkę społeczną, która jest najbardziej rozpowszechnioną formą życia społecznego każdego człowieka. Już w preambule ustawy o wpieraniu i resocjalizacji nieletnich ustawodawca wskazał, że rodzina uznawana jest za naturalne środowisko rozwoju człowieka oraz opiera się ona na zasadzie autonomii. Natomiast pierwszoplanową rolę w przekazywaniu nieletnim wartości, zasad i wzorców pełnią rodzice. Ponadto rodzina jest pierwszym i naturalnym środowiskiem zapewniającym nie tylko rozwój dziecka i wychowanie, ale również zaspokajającym potrzeby materialne i kształtującym samodzielność oraz odpowiedzialność. Maria Ziemska zaznacza, że to rodzina ma wpływ na rozwój psychospołeczny dziecka oraz odpowiada za prawidłowy przebieg procesu jego socjalizacji (Ziemska 1969: 34). Jak wskazuje się w literaturze, nieletni sprawcy czynów zabronionych w większości pochodzą z rodzin niestwarzających odpowiednich warunków wychowawczo-materialnych (Peterman 2022: 311).

Zdecydowana większość osób skazanych za zabójstwo (ok. 70–80%) pochodzi z rodzin niepełnych lub przysposobionych, a także dotkniętych nałogami – alkoholizmem lub uzależnieniem od innych środków psychoaktywnych. W badaniach wskazuje się również, że wpływ na dysfunkcyjne zachowania nieletnich ma sytuacja zawodowa ich rodziców, w tym również wykształcenie, bowiem z sytuacją i statusem na rynku pracy wiąże się stabilny byt ekonomiczny rodziny. Naukowcy niejednokrotnie wskazywali w swoich badaniach, że wyższy wskaźnik zabójstw

występuje w rodzinach o niskich dochodach oraz statusie społecznym jej członków (Badźmirowska-Masłowska 2000: 50). Jednakże sytuacja materialna rodziny nie jest czynnikiem, który w największym stopniu determinuje przestępczość nieletnich. Bardzo często przestępstwa (w tym zabójstwa) dokonywane są przez osoby, które w dzieciństwie i w życiu dorosłym miały bardzo dobrą sytuację materialną. Natomiast istotny wpływ na kształtowanie się negatywnych zachowań u dzieci mają wszelkiego rodzaju patologie: alkoholizm, brak sprawowania opieki nad dziećmi oraz przestępczość. Niejednokrotnie młodzież z takich środowisk rodzinnych jest odrzucana przez społeczeństwo, czego następczym efektem jest jej integracja z rówieśnikami reprezentującymi wartości znacznie odbiegające od społecznie akceptowalnych. Jak wskazuje Katarzyna Badźmirowska-Masłowska, „działanie wespół z innymi ułatwia podejmowanie bardziej krańcowych decyzji, daje poczucie siły, bezkarności i słuszności własnych racji” (Badźmirowska-Masłowska 2000: 52).

Kluczowe znaczenie dla przyszłości dziecka ma wychowanie w duchu poszanowania norm prawnych i moralnych, które nie zezwalają na dokonywanie czynów sprzecznych z zasadami współżycia społecznego. Również niebagatelne znaczenie mają wzorce postępowania. Bezprecedensowy jest fakt, iż człowiek za pomocą obserwacji uczy się i przyswaja wiele rzeczy, w tym również zachowania. Rodzic nieprzestrzegający prawa, wchodzący w konflikty lub reprezentujący wartości odbiegające od przyjętych standardów, może spowodować, iż jego dziecko w przyszłości przybierze ten wzorzec jako swój sposób postępowania.

Nadużywanie alkoholu przez rodziców znacząco zaburza funkcjonowanie struktur rodziny. Niejednokrotnie powiązane jest ono również z zaniedbywaniem potrzeb dziecka oraz z przemocą na tle fizycznym i psychicznym. Doświadczają one braku zainteresowania, miłości i bezpieczeństwa. Natomiast te, wobec których stosowana jest przemoc, przejawiają w swoim zachowaniu duże pokłady agresji. Staje się ona dla nich naturalnym czynnikiem obronnym. John Douglas oraz Mark Olshaker w książce *Motyw zbrodni. Metody działania agenta specjalnego FBI* wskazali, że większość seryjnych morderców doświadczała w dzieciństwie przemocy ze strony najbliższej rodziny. Jednakże zaznaczyli również, że nie każdy skrzywdzony w ten sposób stanie się w przyszłości przestępcą, gdyż do tego konieczne są również inne przejawy agresji (Douglas, Olshaker 2002: 29–30). Mimo to dzieci pochodzące z rodzin o zachowaniach określanych jako dysfunkcyjne mają duże trudności z nawiązywaniem i utrzymywaniem kontaktów społecznych z innymi ludźmi (Całkiewicz 2010: 64). Ich osobowość zostaje znacznie zaburzona; mają problemy m.in. z samooceną, wyrażaniem emocji oraz z wyznaczaniem celów. Powstaje u nich przekonanie, iż jedyną słuszną drogą rozwiązywania konfliktowych sytuacji jest agresja. Traktują ją jako środek do osiągnięcia celu. Ponadto dzieci będące biernymi obserwatorami przemocy w domu mogą wykazywać podobne typy zachowań jak dzieci, które doświadczają jej czynnie, gdyż poprzez obserwację uczą się tego wzorca postępowania.

Nie należy jednak dokonywać generalizacji i stwierdzać, że wszystkie osoby (w tym także nieletni), które w dzieciństwie doświadczyły traum i negatywnych relacji z rodzicami lub opiekunami, w przyszłości zostają sprawcami najcięższych przestępstw. Niejednokrotnie dzieje się wręcz odwrotnie – dzieci czują odrazę do takich zachowań, więc nie wchodzą w żadne konflikty z prawem. Nie można również postawić tezy, iż osoby z domów, w których respektowane były wszystkie zasady dobrego wychowania, nigdy nie dokonają czynu zabronionego. Jednak rola rodziny i sposób wychowania dziecka ma znaczący wpływ na sposób jego postępowania w okresie młodzieńczym i dorosłości, gdyż na tym etapie kształtuje się osobowość człowieka i przyjmowane są przez niego postawy w stosunku do prawa i wartości społecznych.

Nie bez znaczenia na zachowanie nieletniego pozostaje wpływ grup rówieśniczych. Każdy człowiek został stworzony do życia w społeczeństwie i to dopiero w grupie osób realizuje swoje funkcje społeczne. Oczywisty jest fakt, iż otoczenie, w którym przebywa się na co dzień, ma istotny wpływ na osobowość człowieka, zwłaszcza będącego na etapie rozwoju. Twórca zróżnicowanych powiązań Edwin Sutherland (teorii wyjaśniającej przestępczość jako zjawisko wyuczone społecznie) w twierdzeniu pierwszym wskazał, że zachowań przestępczych nie nabywa się genetycznie lub przez dziedziczenie, a są one efektem wyuczenia w trakcie procesu socjalizacji jednostki (Całkiewicz 2010: 103). Już od wczesnych momentów życia w społeczeństwie dziecko zabiega o akceptację i przyjęcie do określonych grup społecznych. Tak zwane środowisko koleżeńskie ma znaczący wpływ na przyjmowane postawy, wartości oraz dążenia do osiągnięcia postawionych celów. Nierzadko aby zostać zaakceptowanym w danej grupie, dziecko/nieletni przyjmuje wzorce respektowane przez jej członków.

W środowiskach rówieśniczych nieletnich sprawców zabójstw obserwuje się liczne przejawy demoralizacji. Osoby takie często opuszczają lekcje w szkole lub praktycznie się w niej nie pojawiają. Dochodzi do nadużywania przez nie alkoholu, a także eksperymentowania z narkotykami i innymi substancjami psychoaktywnymi. Ponadto wskazuje się, że nieletni sprawcy często przebywają w gronie osób, które popełniały w przeszłości przestępstwa i nie przestrzegają wzorców akceptowanych w społeczeństwie (Hnatów 2012: 481). Tak jak w przypadku środowiska rodzinnego tutaj również może dojść do zjawiska „nauki przez obserwację”. Sam fakt przebywania nieletniego w towarzystwie dokonującym czynów zabronionych może wpłynąć na powielenie przez niego takich zachowań.

Stosunkową nową przyczyną bezpośrednio związaną z środowiskiem rówieśniczym jest odczuwanie przez nieletniego niższego statusu ekonomicznego od swoich rówieśników (Zhang 2025: 8). Przy czym odczucie to może mieć zarówno charakter obiektywny, jak i subiektywny. Istotnym czynnikiem wpływającym na niewłaściwe zachowanie uczniów jest również niedostateczna edukacja w postaci obniżonego poziomu nauczania oraz braku wsparcia psychologicznego w szkołach (Zhang 2025: 10).

2.2. Wpływ mediów na przestępcze zachowania nieletniego

Obecnie kontakt dziecka z mediami rozpoczyna się coraz wcześniej. Nie bez powodu powszechniejsze staje się przekonanie, że to media w pewnym stopniu zastępują wychowanie przez rodziców. Twórcy są aktywni w tworzeniu coraz nowszych programów, aplikacji i gier o różnej tematyce, która nie zawsze jest odpowiednia dla jej adresatów. Świat przedstawiany w mediach niejednokrotnie znacznie odbiega od rzeczywistości. Dziecko niedysponujące jeszcze odpowiednią wiedzą, doświadczeniem i niemające ukształtowanych wartości nie jest w stanie dokonać oceny i selekcji narzucanych informacji (Michałowska-Olechnowicz b.d.: 2). Charakter destrukcyjny mediów przejawia się w oddziaływaniu na uczucia i stany emocjonalne dziecka. Mnogość brutalnych, przepełnionych agresją i przemocą scen pogłębia uczucie napięcia oraz prowadzi m.in. do stanów lękowych oraz koszmarów. Powoduje też kreowanie i przyjmowanie przez nie negatywnych postaw wobec ludzi i społeczeństwa. Ilona Michałowska-Olechnowicz podkreśla, że „na początku oglądanie przemocy budzi u młodego widza nieprzyjemne reakcje emocjonalne, jednak z czasem obserwowanie takich obrazów zaczyna mu mniej przeszkadzać, wytwarza się bowiem większa akceptacja dla przemocy” (Michałowska-Olechnowicz b.d.: 2–3). Wraz z upływem czasu dziecko akceptuje i powiela swoje agresywne postawy w codziennym życiu. To natomiast prowadzi do „znieczulenia” na przestępcze zachowania, które dla dziecka stają się codziennością (w wyniku ciągłego kontaktu z przemocą w wirtualnym świecie).

Zagrożenie dla nieletnich stanowią również film promujące tematykę brutalności. Przedstawiane są w nich sceny, w których zazwyczaj popularny aktor popełnia przestępstwo i staje się tym samym bohaterem. Stanowi on niejako wzorzec zachowania dla dziecka, które może chcieć odwzorować jego fikcyjne czyny w świecie rzeczywistym. Natomiast najcięższe przestępstwa popełniane przez obywateli są atrakcyjnymi tematami dla portali oraz telewizji. Szczegółowe opisy czynów dokonanych przez sprawców nierzadko stanowią inspirację *modus operandi* dla nieletnich. Dzieje się tak, zwłaszcza gdy z przekazów medialnych wynika, że była to niemalże „zbrodnia doskonała”.

Stwierdzić należy, że ze względu na szeroki dostęp nieletnich do Internetu od najmłodszych lat media mają znaczny wpływ na kształtowanie się ich osobowości. Tym samym mogą stanowić one przyczynę popełniania czynów zabronionych, w tym zabójstw.

2.3. Choroby i zaburzenia psychiczne

W literaturze wszechobecny jest pogląd, iż przestępstwo ściśle koreluje z cechami psychicznymi człowieka, takimi jak niestabilność emocjonalna, brak uczuć wyższych, niski krytycyzm, nadpobudliwość oraz egocentryzm, które niejednokrotnie

determinują zachowanie sprawcy. Przyczyny socjologiczne powiązane są z czynnikami zewnętrznymi, natomiast czynniki psychiczne z funkcjonowaniem organizmu człowieka (Maciejczyk 2022).

Choroby psychiczne, upośledzenia umysłowe i inne zakłócenia czynności psychicznych mogą znacząco wpłynąć na decyzję człowieka o popełnieniu czynu zabronionego. W historii niejednokrotnie dochodziło do wielu zbrodni ze względu na to, że sprawca nie posiadał wykształconej zdolności prawidłowego odbioru rzeczywistości. Przede wszystkim ma to miejsce w przypadku psychozy – psychozy schizofrenicznej, paranoi, psychozy afektywnej (Całkiewicz 2010: 76). Dochodzi wtedy do zaburzeń wielu sfer psychicznych, które powodują występowanie m.in. urojeń czy omamów (słuchowe, wzrokowe, smakowe). W przypadku omamów słuchowych chory wypełnia polecenia wydane mu przez „głos”. Badania wskazują, iż osoby z zaburzeniami psychicznymi w wyniku doświadczanych dolegliwości przejawiają wysoki poziom agresji. W zdecydowanej większości jest to agresja słowna, jednak niejednokrotnie dochodzi do czynnej agresji w postaci stosowania aktów przemocy (Mosiółek, Gierus, Margańska 2019: 223). Niektórzy naukowcy (m.in. Gwynn Nettler) wskazują, że osoby cierpiące na schizofrenię paranoidalną posiadają predyspozycję do popełnienia zabójstwa (Całkiewicz 2010: 77). W ich zachowaniu dominuje przede wszystkim podejrzliwość, agresja, zazdrość oraz niejednokrotnie dochodzi do aktów nienawiści.

Oprócz omamów u osób z zaburzeniami psychicznymi mogą występować urojenia. Są to zaburzenia myślenia polegające na przekonaniu chorego o istnieniu zjawisk, wydarzeń lub rzeczy, które w rzeczywistości nie mają miejsca, albo mają one miejsce, ale chory nadaje im nieodpowiednie znaczenie (Borowiecka-Kluza 2013). Mocno wierzy on w prawdziwość swoich twierdzeń i często uważa, że inne osoby ich nie dostrzegają lub chcą zrobić z niego osobą chorą. Urojenia powstają w wyniku działania bodźców zewnętrznych. Jednakże przyczyny ich występowania nie są nadal jasne dla lekarzy. Wskazują oni, że pod uwagę należy brać wiele czynników – społecznych, psychicznych, środowiskowych i biologicznych (Borowiecka-Kluza 2013).

W kryminalistyce oraz psychiatrii pojawił się pogląd, iż aberracje chromosomalne mogą mieć w niektórych przypadkach wpływ na skłonności do popełnienia przestępstwa (Całkiewicz 2010: 78). Wiąże się to z doskonałym rozwojem siły fizycznej, która może potęgować wielość brutalnych zachowań. Jednakże koncepcja ta posiada wielu przeciwników, gdyż wykształcenie pewnych cech natury fizycznej skorelowanych z zaburzeniami genetycznymi lub hormonalnymi nie jest determinantem wchodzenia w konflikt z prawem. Zwłaszcza że przeprowadzone w tym zakresie badania nie były jednoznaczne.

Ważny punkt rozważań nad przyczynami z zakresu sfery psychicznej stanowi występowanie zaburzeń osobowości. Każdy człowiek posiada indywidualną i niepowtarzalną strukturę psychiczną, na którą wpływa inteligencja, zdolności, poglądy oraz przyjmowane postawy (Całkiewicz 2010: 81). W literaturze kryminologii wyróżniono

kilka podziałów sprawców zabójstw. Mercir w swojej klasyfikacji uwzględnił aspekt psychologiczny i wyróżnił:

- sprawców racjonalnych, którzy popełnienie przestępstwa planują z wyprzedzeniem,
- sprawców emocjonalnych, działających pod wpływem impulsu spowodowanego silnymi emocjami,
- sprawców popełniających przestępstwa w wyniku zaburzeń psychicznych (za: Całkiewicz 2010: 82).

2.4. Substancje psychoaktywne

Do popełnienia czynów zabronionych nierzadko dochodzi pod wpływem alkoholu, narkotyków oraz innych środków psychoaktywnych. Ich działanie powoduje bowiem upośledzenie czynności organizmu człowieka oraz wprowadza w nim nieodwracalne zmiany. Wielu badaczy dokonało obserwacji, według których około połowa zabójstw zostaje popełniana przez sprawców pod wpływem alkoholu. Badania dokonane przez Jacka Morawskiego wskazują, że stężenie alkoholu występowało w organizmie od 63% do 85% badanych przez niego przypadków zabójstw. U sprawców nie stwierdzano wtedy złego zamiaru oraz premedytacji (Janikowski 2022: 127). Wobec tego ich zachowanie podyktowane było wyłącznie działaniem pod wpływem upojenia alkoholowego.

Dokonując podsumowania statystyk z raportu EMCDDA z 2020 r., można zauważyć, że średnio 6,4% osób w Polsce w wieku 15–34 lata przyznało się do zażywania narkotyków w roku poprzedzającym przeprowadzone badanie (Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii 2020). Wskazuje się, iż po te używki sięgają coraz młodsze dzieci (*Dlaczego coraz młodszy sięgają po narkotyki* 2023). Z badania wynika, że Polska charakteryzuje się faktem zażywania środków psychoaktywnych pod wskazaniem lekarskim. Jednakże wielu nieletnich czyni to bez takich zaleceń, wyłącznie w celu wywołania określonej reakcji organizmu. Młodzież dokonuje również wielu eksperymentów w tym zakresie – odurzają się rozpuszczalnikami, klejami oraz środkami nieznanego pochodzenia, co stanowi duże zagrożenie dla ich zdrowia i życia.

Rezultatem przyjęcia substancji psychoaktywnej jest brak samokrytyki, wzrost agresji, zmniejszona samokontrola oraz obniżenie poziomu strachu. Wskazuje się, że alkohol nie zawsze jest samą przyczyną przestępnego zachowania, a jedynie czynnikiem ułatwiającym jego popełnienie (Całkiewicz 2010: 78). Nie można wskazać zatem, iż istnieje bezpośrednia zależność pomiędzy spożywaniem alkoholu a popełnieniem przestępstwa przez sprawcę (Badźmirowska-Masłowska 2000: 91). Jednakże należy podkreślić, że wpływ alkoholu na zachowanie człowieka w dużej mierze zależy od jego osobowości, reakcji na bodźce i zaistniałe sytuacje oraz zdolności do panowania nad emocjami.

Niewątpliwie alkohol i inne substancje psychoaktywne powodują znaczne zmiany w centralnym układzie nerwowym oraz w całości zachowań nieletnich. Im wcześniej dziecko sięga po wspomniane używki, tym większe prawdopodobieństwo jego uzależnienia. Jako przyczyny ucieczki w te destrukcyjne zachowania wskazuje się pogorszenie relacji z bliskimi, dopasowywanie się do grupy rówieśniczej, chęć zaimponowania, ciekawość, odreagowywanie na stres i niepowodzenia oraz powielanie wzorców rodziców. Badania dowodzą, że alkoholizm rodziców jest częstą przyczyną alkoholizmu u dzieci (Badźmirowska-Masłowska 2000: 91).

Zakończenie

Zachowania oraz proces resocjalizacji nieletnich sprawców czynów karalnych stanowi istotne wyzwanie dla różnych instytucji (m.in. placówek oświatowych, ośrodków pomocy zdrowotnej, pomocy społecznej, jednostek policji), jak i dla całego społeczeństwa. Ustawodawca zdecydował się na sformułowanie definicji nieletniego i określenia granicy ponoszenia przez nią odpowiedzialności karnej na podstawie przepisów kodeksu karnego. W polskim systemie prawnym w przypadku popełnienia szczególnie poważnych przestępstw, takich jak zabójstwo, zgwałcenie, ustawodawca dopuścił możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej osób, które ukończyły 15 r.ż. Obniżenie granicy wieku z 17 do 15 lat dotyczy jednak jedynie sytuacji, w których zachowanie nieletniego wskazuje m.in. na jego wysoką demoralizację. Ponadto wskazany został przypadek obniżenia wieku odpowiedzialności sprawcy przestępstwa z art. 148 § 2 i § 3 k.k., który może zostać pociągnięty do odpowiedzialności po ukończeniu 14 r.ż., a przed ukończeniem 15 r.ż. Jednakże w odniesieniu do nieletnich lub młodocianych sprawców czynów zabronionych określone zostały również zasady wymiaru kary, których jedną z naczelnych zasad jest wychowanie sprawcy.

Przyczyn przestępczych zachowań nieletnich należy doszukiwać się w wielu czynnikach oraz na wielu płaszczyznach. Pierwszym i jednym z najbardziej istotnych jest środowisko rodzinne, które ma największy wpływ na kształtowanie się osobowości dziecka. Od wczesnych etapów życia przyswaja ono określone wartości, postawy wobec świata oraz prawa. Kolejną grupą, od której dziecko czerpie wzorce, są rówieśnicy. Moment rozpoczęcia edukacji nieuchronnie związany jest z dostosowywaniem się do reguł panujących w danej grupie oraz przejęciem pewnego typu zachowań. Przebywając w gronie przejawiającym pewien poziom demoralizacji, wysoce prawdopodobny jest fakt, iż nieletni zaczną zachowywać się w sposób podobny do swoich kolegów.

Nie bez znaczenia pozostaje również nieograniczony dostęp do mediów (głównie gier oraz social mediów). Wszecchobecność brutalnych scen, nienawiści i przemocy negatywnie oddziałuje na psychikę nieletnich. Bardzo często dochodzi do powielania zachowań i naśladowania idolów lub ulubionych postaci z gier.

Ważnym i jednocześnie niezależnym od nieletniego i jego otoczenia czynnikiem jest przyczyna związana z występowaniem zaburzeń i chorób psychicznych. W określonych stanach chorobowych osoba nie jest w stanie kontrolować i panować nad swoimi czynami. Dochodzi wówczas do korelacji pomiędzy sferą psychiczną a fizyczną. Niektórzy naukowcy stawiają również tezy, iż w konkretnych przypadkach czynnikiem determinującym przestępczość mogą być nawet wady genetyczne lub zaburzenia hormonalne. Jednakże poglądy te wzbudzają wiele wątpliwości i kontrowersji.

Z kolei na poziom kondycji psychicznej znaczący wpływ mają substancje psychoaktywne, które ograniczają lub wyłączają całkowicie sprawność umysłową. Ponadto inicjacja z używkami w czasach dzieciństwa lub dojrzewania wywiera negatywne i długofalowe skutki. Prowadzi do uzależnień oraz obniża odporność układu nerwowego. Będąc pod wpływem określonych substancji, osoba odurzona nie jest w stanie zapanować i w pełni kontrolować swoich zachowań. Niejednokrotnie dochodzi wówczas do silnych przejawów agresji, stosowania przemocy oraz niemożności rozpoznania znaczenia swojego czynu.

Bez wątpienia czyny zabronione podejmowane przez nieletnich mogą mieć swoje przyczyny na wielu płaszczyznach. Niejednokrotnie niektóre determinanty pojawiają się już na wczesnych etapach życia, natomiast kolejne kształtują się w momencie socjalizacji jednostki w społeczeństwie.

Bibliografia

Opracowania:

- Badźmirowska-Masłowska K., 2000, *Młodociani sprawcy zabójstw w Polsce*, Kraków.
- Borowiecka-Kluza J., 2013, *Co to są zaburzenia urojeniowe? Jakie są objawy? Jak je rozpoznać?*, mp.pl, <https://www.mp.pl/pacjent/psychiatria/choroby/73534,zaburzenia-urojeniowe> [dostęp: 13.05.2024].
- Całkiewicz M., 2010, *Modus operandi sprawców zabójstw*, Warszawa.
- Dlaczego coraz młodszy sięgają po narkotyki*, 2023, Forum przeciw depresji, <https://forumprzeciwdepresji.pl/3309/dlaczego-coraz-mlodzi-siegaja-po-narkotyki> [dostęp: 13.05.2024].
- Douglas J., Olshaker M., 2002, *Motywy zbrodni. Motywy działania agenta specjalnego FBI*, Warszawa.
- Hołyst B., 2009, *Kryminologia*, Warszawa.
- Hnatów A., 2012, *Wpływ grup rówieśniczych na popełnianie przestępstwa przeciwko mieniu przez nieletnich*, Józefów.
- Janikowski J., 2022, *Alkohol jako czynniki kryminogenny*, „Studia Prawnoustrojowe”, nr 56, Olsztyn.
- Jurczyk M., 2021, *Odpowiedzialność sądowa oraz tło motywacyjnej nieakceptowalnych społecznych zachowań młodzieży*, Warszawa.
- Kucharewicz J., 2008, *Psychologiczna analiza procesów motywacyjnych przestępstw popełnianych przez nieletnich (na przykładzie przestępstw agresywnych i nieagresywnych)*, Katowice.
- Lorencka-Mierzwińska J., 2022, *Odpowiedzialność karna nieletnich w świetle ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*, <https://sip.lex.pl/#/publication/470191125/lorencka-mierzwinska>

joanna-odpowiedzialnosc-karna-nieletnich-w-swietle-ustawy-o-wspieraniu-i...?keyword=Odpowiedzialno%C5%9B%C4%87%20karna%20nieletnich%20w%20%C5%9Bwielu%20ustawy%20o%20wspieraniu%20i%20resocjalizacji%20nieletnich&cm=STOP [dostęp: 13.05.2024].

Maciejczyk R., 2022, *Teorie bezpieczeństwa w zakresie badań przyczyn przestępczości w systemie procesu wykrywania sprawców przestępstw*, kwartalnik.csp.edu.pl, <https://kwartalnik.csp.edu.pl/kp/archiwum-1/2022/32022/5501,Teorie-bezpieczenstwa-w-zakresie-badan-przyczyn-przestepczosci-w-systemie-proces.html> [dostęp: 9.06.2025].

Makaruk-Guzik E., Wojewoda E., 2015, *Dziecko, nieletni, małoletni, młodociany, pełnoletni: podstawowe zagalenia terminologiczne na tle systemu prawa*, Białystok.

Michałowska-Olechnowicz I., *Wpływ mediów na psychikę dziecka*, <https://pslaskowice.stronzyklasa.pl/files/119/wplyw-mediow-na-psychike-dziecka-artykul-dla-rodzicow.pdf> [dostęp: 13.05.2024].

Mosiołek A., Gierus J., Margańska K., 2019, *Zachowania agresywne ze strony pacjentów z zaburzeniami psychicznymi*, Gdańsk.

Pawałko O., 2018, *Przestępczość nieletnich jako zagrożenie bezpieczeństwa publicznego na przykładzie miasta stołecznego Warszawy*, Warszawa.

Peterman S., 2022, *Rodzina dysfunkcyjna źródłem zachowań przestępczych na przykładzie województwa opolskiego*, Opole.

Przestępczość nieletnich w latach 1990–2022, 2022, Demagog, <https://demagog.org.pl/wp-content/uploads/2024/01/Przestepczosc-nieletnich-1990-2022-Arkusz1.pdf> [dostęp: 6.05.2024].

Tywończuk-Gieniusz A., 2013, *Zjawisko agresji i przemocy w aspekcie kryminogennego charakteru środków komunikowania masowego*, Lublin.

Ziemska M., 1969, *Postawy rodzicielskie*, Warszawa.

Zhang Y., 2025, *Social Faktors Contributing to Juvenile Delinquency and Its Impact*, Shanghai.

Akty prawne:

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 383 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz. U. poz. 1700 z późn. zm.).

Orzecznictwo:

Wyrok SN z 9.03.2009 r., II KK 32/09, LEX nr 491308.